

Диссертациялық жұмыс әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің экономикалық теория кафедрасында орындалды.

Ғылыми жетекші:

экономика ғылымдарының докторы,
профессор М.С. Төлегенова

экономика ғылымдарының кандидаты,
доцент М.Қ. Байгісіев

Ресми оппоненттер:

экономика ғылымдарының докторы,
профессор С.Н. Нысанбаев

экономика ғылымдарының кандидаты,
доцент Ж.Қ. Малғараева

Жетекші ұйым:

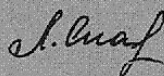
Т. Рысқұлов атындағы Қазақ
экономикалық университеті

Диссертация 2009 жылғы 3 шілдеде сағат 14.00 әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанындағы экономика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін беру жөніндегі Д 14А.01.21 диссертациялық кеңестің мәжілісінде қорғалады. Мекен жайы: 050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71, БОҒ-2, 201 дәрісхана.

Диссертациямен 050012, Алматы қ., Масанчи к-сі, 39/47 мекен-жайындағы әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің кітапханасында танысуға болады.

Автореферат 2009 жылғы «1» маусым таратылды.

Диссертациялық кеңестің
ғалым хатшысы,
экономика ғылымдарының докторы

Л.С. Спанкулова

КІРІСПЕ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Әлемдік экономиканың өнеркәсіптік өндіріс және қызмет көрсету салаларының қазіргі технологиялық өзгерістерге негізделген даму үрдістері уақыт талабынан туындайды. Экономикалық өсудің дәстүрлі бағыттарының мүмкіндіктері қанат жая бастаған шақта жана үрдістердің, инновациялық үдерістер жүйесінің басымдығы айқындалып отыр. Мұның өзі ХХІ ғасырдағы экономикалық өсу тағдыры ғылыми сана, инновациялық процестер, жана технологиялар, өнімдер мен қызмет көрсетулер үлесінде екендігін білдірсе керек. Инновациялық бағдар тек қана бүгінгі күннің емес, сонымен бірге кез келген сферадағы адамзат іс-әрекетінің болашағын да көрсетеді. Осы орайда экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыруда инновациялық фактордың маңыздылығын, негізгі мәселелерін, болашағын зерттеу қажеттілігі туындайды. Диссертациялық жұмыста ұлттық экономиканы инновациялық даму жолына бағыттау мәселелерін теориялық және тәжірибелік тұрғыдан қарастыруға талпыныс жасалды.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Бүгінгі жаһандану жағдайында қатан бәсекелестік күреске төтеп беру үшін бәсекеге қабілетті экономиканы қалыптастырып, оны модернизациялау және әртараптандыру, яғни инновациялық даму жолына бағыттау кез келген елдің алдында тұрған үлкен міндет. Себебі, инновациялық дамудың өзі ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін көтерудің ең маңызды факторы. Ал, инновациялық дамудың мақсаты – ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру негізінде сапалы экономикалық өсуге жету.

Қазақстанның қазіргі кезде инновациялық даму жолына бет бұруының өзі елдің әлемдік қатан бәсекелік күресте экономикалық, әлеуметтік, саяси, экологиялық, жалпы алғанда ұлттық шаруашылықтың кез келген саласы жағынан мықты болу мақсатынан туындауда. Себебі елдің экономикалық жағдайы мен даму болашағын бейнелейтін негізгі көрсеткіштердің бірі – ұлттық бәсекеге қабілеттілік.

Ұлттық бәсекеге қабілеттілікті арттырудың маңыздылығын Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаевтың «Жаңа әлемдегі жана Қазақстан» Қазақстан халқына Жолдауында «бәсекеге қабілеттілік – Қазақстанның әлемдік экономика мен қоғамдастыққа табысты кірігуінің кілті», – деп айтқан сөзі де дәлелдейді. Ендеше, Қазақстан үшін өзінің бәсекелік арттықшылықтарын үйлесімді пайдалана отырып, тауарлар мен қызмет көрсетудің, техника мен технологиялардың әлемдік рыногының серпінді бөлігіне айналуы бүгін де, келешекте де өзекті мәселе болып қала бермек.

Ұлттық бәсекеге қабілеттілік ұғымы туралы қазақстандық ғалымдардың көзқарастарына тоқталар болсақ, ҚР ҰҒА академигі Я.Ә. Әубәкіровтың пікірінше, кейінгі жылдары бәсекелестік теориясында жаһандану аясының кеңеюіне байланысты жана аспектілер пайда болды. Егер бұрын экономикалық әдебиеттерде бәсеке тауар өндірушілер арасындағы қарым-қатынас ретінде қарастырылса, қазір бәсеке заңдылықтары қоғамдық қатынастар аясында кеңінен тарап, елдің, ұлттың, мемлекеттің бәсекеге қабілеттілігін толығымен қамтуда.

XX ғасырдың 90-жылдарының соңынан бастап қазақстандық экономика қалыпты деңгейде өсті. Экономиканың өсуін көптеген экономистер елдің минералды ресурстарын экспорттаудан түсетін түсімдер арқылы, яғни әлемдік рынокта осы тау-кен, мұнай-газ салаларының өнімдеріне деген бағаның жоғарылауымен байланыстырады. Бұл, әрине, қазіргі экономикалық даму қағидаттарына біршама қайшы келеді. Қазақстан ғалымдарының айтуы бойынша: «шикізаттық даму моделі тек Қазақстанның ұлттық мүддесіне ғана емес, әлемдік даму үрдісіне де сәйкес келмейді. Әлемдік экономикада білімді, инновацияны маңызды экономикалық ресурс ретінде пайдалану негізінде экономикалық өсудің жана типі қалыптасты», яғни әлеуметтік-экономикалық дамудың инновациялық жолына өту кезеңі басталып кетті.

Қазақстанда ұлттық бәсекеге қабілеттілікті арттыру мақсатында бірқатар іс-шаралар жүргізіліп жатқаны белгілі. Олардың қатарында 1997 жылы Елбасының ұсынысымен қабылданған «Қазақстан – 2030» ұзақ мерзімді даму стратегиясы, ҚР Индустриялық-инновациялық дамуының 2003-2015 жылдарға арналған стратегиясы, сонымен қатар мемлекет басшысының ағымдағы жылдың мамырындағы «Нұр-Отан» халықтық демократиялық партиясының 12 съезінде ұсынған Қазақстан экономикасының дағдарыстан кейінгі серпінді даму жоспарының негізгі қағидалары және басқалары бар.

Әлемдік рынокта бәсекелік күреске төтеп беруге нық тұратын өнеркәсібі дамыған елдерде заман талабына сай технологияларға негізделген және елдің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың негізгі көздері болып табылатын салаларды, яғни биотехнология, нанотехнология, ядролық және ғарыштық технологияларды қарқынды дамытуға қомақты қаржы бөліп, үлкен зер салуда. Себебі инновациялық экономикалық дамуды қамтамасыз ету, шиеленісіп, шешімін таба алмай жатқан қазіргі экологиялық проблемаларды шешу, күннен күнге артып келе жатқан әлем халқының қажеттіліктерін келешек ұрпақтың қамын ойлай отырып қанағаттандыру сияқты мәселелердің байыбына жетуде осы салалардың маңызы аса зор. Қазақстан үшін де аталған салаларды, сонымен қатар экономиканың басқа да басымды бағыттарын дамыту арқылы индустриалды дамыған елдердің қатарына қосылу ең өзекті мәселелердің бірі. Сол себепті экономика салаларын жаһандану үдерісіне сәйкестендіре дамытуға, экономиканың шикізат экспортына тәуелділігін төмендетуге және әлемдік рынокта сапалы бәсекеге қабілетті өнім ұсынысына бағытталған сервистік-технологиялық экономикаға өтуге жағдай жасау қажет.

Жоғарыда келтірілген деректер мен дәйектер зерттеу тақырыбының өзектілігіне ешбір күмән келтірмейді деп санаймыз.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі. Экономикалық әдебиеттерде инновацияның мәні, оның қоғам өміріндегі алатын орны мен рөлі туралы көптеген көзқарастар және байламдар жеткілікті. Бұл ұғымды сараптау және дәйектеу XX ғасырда орын алған зерттеулерден бастап жүргізіліп келеді. Кез келген инновациялық түсінік туралы теориялық ізденістер бірқатар эволюциялық кезеңдерден өтіп, олардың мән-мағынасы тұрақты түрде кеңейе түсуде.

Инновациялық даму мәселелерін зерттеушілердің алғашқы тобына Й.А. Шумпетер, Н.Д. Кондратьев, Дж. Бернал, С. Кузнец, Г. Менш, Ф. Хайек, Б. Твисс, Б. Санто, М. Портер және т.б. ғалымдардың еңбектерін жатқызуға болады.

Тәуелсіз мемлекеттер достастығы елдерінде инновациялық даму теориясына үлес қосқан А.Н. Анчишкин, А.Н. Богатырьев, П.А. Андреев, Г. Крутиков, Р.А. Фатхутдинов, А.В. Барышева, К.В. Балдин, Ю.В. Яковец сияқты ғалымдардың еңбектері бар.

Я.Ә. Әубәкіров, А.К. Қошанов, Д.Қ. Қабдиев, К. Сағадиев, М.Б. Кенжегузин, С.Н. Нысанбаев, Р.Е. Елемесов, Ф.М. Дінішев, Ә.Ә. Әбішев, М.Д. Исқалиев, М.С. Төлегенова, Р.А. Алшанов, Ө.Қ. Шеденов, Е.Б. Жатқанбаев, Б.А. Кембаев, Ф.Ғ. Әлжанова, А.Н. Тулембаева, Е.З. Сулейменов, Қ. Берентаев және тағы басқа отандық зерттеуші-ғалымдар да инновациялық даму туралы зерттеулерге айтарлықтай үлес қосып келеді. Аталған ғалымдардың тұжырымдамаларына осы диссертацияда жан-жақты талдау, сараптау жүргізілді.

Біздің пікірімізше, Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін арттыру күн тәртібіндегі маңызды мәселелердің бірі болып қала береді және ол жан-жақты, түбегейлі зерттеу мен сараптау жүргізуді тұрақты түрде талап етеді.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты – экономиканың бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында Қазақстанның инновациялық дамуының теориялық моделін айқындау.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты төмендегідей **зерттеу міндеттерін** белгілейді:

- инновация ұғымы мен инновациялық даму туралы заманауи зерттеулердің методологиялық ерекшеліктерін жүйелендіру және даму эволюциясын сипаттау;
- инновациялық дамудың әлемдік тәжірибесіне талдау жасау;
- инновациялық дамудың институционалдық-ұйымдастырушылық негізін жетілдіру үшін жаңа үрдістерді сараптау;
- ҚР ұлттық инновациялық жүйесінің құрылымдық моделін кеңінен талдау.

Ғылыми зерттеу нысаны Қазақстанның ұлттық экономикасы болып табылады.

Ғылыми зерттеудің пәні – Қазақстан экономикасын инновациялық дамыту үдерісінде туындайтын экономикалық қатынастар жүйесі.

Зерттеудің теориялық-әдістемелік негіздерін инновациялық даму, бәсекеге қабілеттілік мәселелеріне қатысты экономика ілімдері классиктерінің еңбектері, шетелдік және отандық ғалымдардың іргелі ғылыми-зерттеу жұмыстары, монографиялар, халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциялар жинақтары, оқулықтар, басылымдар құрайды.

Диссертациялық жұмыстың нәтижелері мен тұжырымдары жүйелік-қызметтік, тарихи-логикалық, салыстырмалы, экономикалық-статистикалық, сандық-сапалық сараптау және басқа да зерттеу әдістеріне негізделеді.

Зерттеудің ақпараттық базасын «Қазақстан – 2030» даму Стратегиясы, Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлықтары, Қазақстан халқына Жолдаулары, ҚР индустриялық-инновациялық дамуының 2003–2015 жылдарға